

Njujorški misal i Odiseja jednog američkog slavista

Zao dječak, živeći u predgrađu Los Angelesa i bez obiteljskih veza sa slavenskim svijetom, jedva sam mogao zamisliti da će lingvistička i tekstološka analiza srednjovjekovnih crkvenoslavenskih rukopisa igrati istaknutu ulogu u mojoj kasnijoj karijeri. Tijekom djetinjstva sam zapravo maštao o tome da postanem arheolog, te sam započeo studij na Kalifornijskom sveučilištu u Los Angelesu u smjeru fizičke antropologije i arheologije. Znatno dio prve godine proveo sam u „laboratorijima kostiju” – prostorijama gdje su se sortirali i proučavali posmrtni ostaci nekadašnjih stanovnika Kalifornije otkrivenih tijekom arheoloških iskopina, kako bih naučio prepoznati, razvrstati i analizirati takve ostatke stare stotine ili čak tisuće godina, često iz sitnih razmravljenih i bezobličnih fragmenata. Bilo je to nalik detektivskom poslu koji je zahtijevao usredotočenost na slične pojedinosti kao i sposobnost izvesti osmišljene zaključke iz tragova koji na prvi pogled nisu obećavali dati nikakvu korisnu informaciju. To je bio pristup i vještina koja će se kasnije pokazati od goleme praktične vrijednosti u drugom, ali ipak povezanom području.

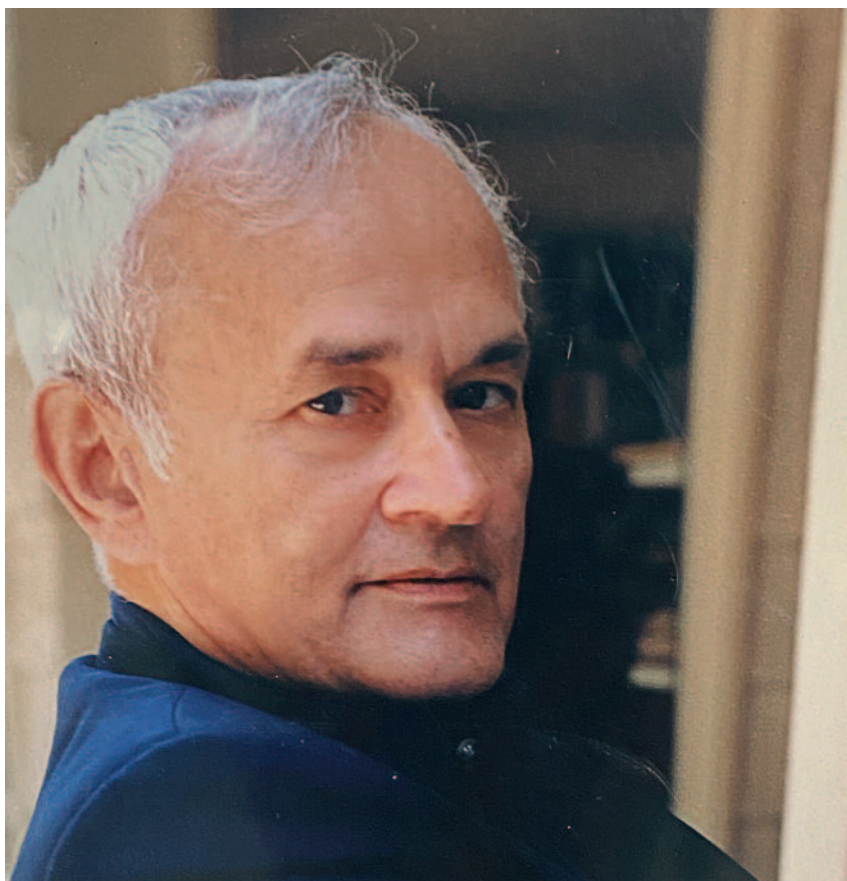
Tijekom vremena osjetio sam sve jači zov drugačije vrste arheologije – arheologije jezika koja se u znanosti naziva dijakronijska ili povijesna lingvistika, kao i arheologije tekstova – osobito srednjovjekovnih slavenskih tekstova, a kasnije i pojedinih oblika antičkih i suvremenih tekstova. Na koncu, nakon mladenačke avanture koja me je iz Los Angelesa dovela do Zagreba, Beograda i najudaljenijih kutaka bivše Jugoslavije, diplomirao sam u Beogradu južnoslavenske jezike, sa specijalizacijom u srpskohrvatskom jeziku, kako se to tada zvalo, te sa žarkom željom da se posvetim istraživanju slavenske poredbene i povijesne lingvistike, dijelom na temelju materijala koji pružaju rani slavenski tekstovi.

Uvođenje u proučavanje glagoljice

Tijekom godina magistarskog i doktorskog studija na Kalifornijskom sveučilištu u Los Angelesu upoznao sam

se s Henrikom Birnbaumom, tada ravnateljem Centra za slavenske i istočno-europejske studije i profesorom na Odsjeku za slavenske jezike i književnosti. Profesor Birnbaum bio je iznimno cijenjen stručnjak u svjetskim slavističkim krugovima tog vremena, koji je među mnogim počastima bio i dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od 1986. g. Mogao se sa jednakom lakoćom uključiti u diskusije o ranim seobama Slavena, o staroslavenskom jeziku, o slavenskoj lingvističkoj teoriji, o ruskoj emigrantskoj književnosti, kao i (tako mi se barem činilo u to vrijeme) o predmetu bilo kojeg simpozija ili predavanja na kojem bismo se sreli. Godine 1970. profesor Birnbaum je doznao za ponovno otkriven hrvatskoglagoljski kodeks. Radilo se o skoro potpunom rukopisu *Missale Plenuma*, koji je došao do saznanja znanstvenika kada je za Knjižnicu Pierponta Morgana (danas Morganova knjižnica) u New Yorku bio nabavljen 1966. g. s imanja dotadašnjeg engleskog vlasnika. Prije ove nabavke, samo je jednom, 1837. godine, znanstvenik upućen u slavenske starine (slovenski lingvist Jernej Kopitar) vidio i komentirao tri kratka odlomka iz tog rukopisa.

Birnbaum je započeo suradnju s profesorom Peterom Rehderom s Münchenskog sveučilišta radi objavljivanja niza studija o tom kodeksu, koji je postao poznat kao Njujorški misal. Prva studija je bila prethodno priopćenje s opisom rukopisa i izlaganjem o njegovom otkriću i o malobrojnim indicijama koje su tada postojale o njegovom podrijetlu (Birnbaum 1977). Faksimilno izdanje objavljeno je te iste godine (Birnbaum i Rehder 1977). Za dva naknadna sveska su Rehder i Birnbaum angažirali svoje doktorande. Kritičko izdanje koje je priredila Eve-Marie Schmidt-Deeg pod vodstvom profesora Rehdera objavljeno je 1994. g. (Schmidt-Deeg 1994). Temeljem moje specijalizacije u povijesnoj lingvistici, crkvenoslavenskom jeziku i slavenskoj paleografiji, profesor Birnbaum me je ohrabrio da svoju disertaciju (Corin 1991, pri čemu je sama disertacija dovršena 1986. g.) posvetim Njujorškom misalu, što sam rado prihvatio.

Profesor Henrik Birnbaum (1925.-2002.)

Tekstualna arheologija: Metoda Sherlocka Holmesa¹

Njujorški misal

Tema moje disertacije nametnula je (uistinu zavidnu) potrebu provođenja dijelova mojeg istraživanja na područjima gdje je većina sačuvanih hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa nastala, kao i na ostalim mjestima povezanim s tradicijom hrvatskoglagoljske pismenosti. Među njima su bila idilična mjesta kvarnerskog otočja, istarskog poluotoka i drugih dijelova hrvatskog primorja, koja sam nakon obavljenog rada napuštao s najvećim žaljenjem. Dio svojeg rada sam obavio i na Staroslavenskom institutu u Zagrebu, koji mi je velikodušno i u više navrata omogućio pristup najpotpunijoj arhivi faksimila (fotografskih kopija) hrvatskih glagoljskih rukopisa.

Ma bih postavio kontekst za svoja istraživanja, usredotočio sam se najprije na razjašnjavanje osobitosti dviju redakcija (verzija) hrvatskoglagoljskih

(hrvatskih crkvenoslavenskih) misala. Jedna (koju nazivam Redakcijom A, povodeći se za praksom koju je uveo Hamm u vezi sa analognim redakcijama hrvatskoglagoljskih brevijara) nastala je u sjevernim područjima, uključujući Kvarner, Istru i neka susjedna područja, vjerojatno rano u drugoj četvrtini 13. st. (Corin 1997). Nastanak druge redakcije (nazvane Redakcijom B), vjerojatno pred kraj 13. ili na početku 14. st., povezan je s južnijim područjima. Tijekom tog rada također sam nastojao rasvijetliti pojedine do tada nedovoljno proučene fonološke, pravopisne i neke druge norme hrvatskog crkvenoslavenskog jezika koje će postati važne u kasnijim fazama rada, kao i ritam promjena ovih sustava. S postavljenim kontekstom, vratio sam se na Njujorški misal, usredotočivši se uglavnom na paleografske i fonetske osobitosti, nastojeći utvrditi vrijeme i mjesto njegova nastanka.

Njujorški misal ne sadrži kolofon (završnu bilješku pisara) ili bilo koji drugi jasan pokazatelj njegova podrijetla, pa je stoga analitički pristup bio jedini način rasvijetljavanja okolnosti njegova nastanka. U tu svrhu morao sam najprije razlučiti i analizirati jezik, pravopis i rukopis svakog pojedinog pisara, a bilo ih je izgleda jedanaest. Zatim sam ih međusobno uspoređivao. Na

¹ Sherlock Holmes je fiktivni engleski detektiv, protagonist brojnih kratkih priča i nekoliko novela Arthura Conana Doylea pisanih kasnog 19. i ranog 20. st. Holmesovu metodu je karakterizirala minuciozna analiza čak i najsićušnijih evidentiranih pojedinosti i rigorozni proces izvlačenja zaključaka na temelju te analize.

kraju sam usporedio tekst svakog od pisara Njujorškog misala s karakteristikama pisara drugih misala obiju redakcija.

Proučavanje Njujorškog misala pružilo mi je jednu od prvih prilika za otkrivanje snage minuciozne analize da bi se prodrlo u ljudske temelje naoko bezličnih tekstova. Taj pristup zapravo ima potencijal rasvijetliti više nego razvoj jezika, pisma ili teksta, ili pak smjestiti rukopis u neki povijesni, društveni i kulturni kontekst. Ako čovjek, poput Sherlocka Holmesa, stisne čak i naj-suhoparnije tekstove, kao što bi cijedio limun da izdvoji zadnju kapljicu soka, prateći podrijetlo naoko beznačajnih anomalija, slijedeći najnevjerojatnije smjernice i požnjevši najsitnije zaključke, napor može, makar povremeno, otkriti neočekivane sage o pojedinim ljudima, njihovim životima i interakcijama sa drugim ljudima. Plodovi analize mogu nagovijestiti neočekivane i nerečene drame koje su se odvijale u neko davno proteklo vrijeme, čak i ako nismo u stanju imenovati sudionike ili otkriti sve okolnosti.

Njujorški misal pruža upravo takav primjer. Radi se o neobičnom liturgijskom rukopisu na kojem je radilo čak jedanaest pisara. Ni ime ni podrijetlo nijednog od njih nije navedeno. Ipak, prema načinu na koji su pisari dijelili posao, izgledu njihovih rukopisa (obliku slova, duktusu), te prema distribuciji starijih nasuprot novijih lingvističkih, pravopisnih i paleografskih osobina, pokazalo se mogućim razlikovati same te pisare, njihov način zajedničkog rada, pa i pojedine indicije o njihovim međudnosima: koji su mogli biti stariji, koji vještiji, koji su mogli biti vođe, a koji su bili manje važni.

Za rasvjetljavanje rada pisara Njujorškog misala bilo je od bitnog značaja moje preliminarno istraživanje dviju redakcija hrvatskoglagoljskog *Missale Plenuma*, jer mi je omogućilo pronaći inače nevidljiv prekid oko prve četvrtine rukopisa, između 69. i 70. lista. Na rubu dvaju svešćića (skupova presavijenih listova pergamene, koji su ušiveni tako da čine kodeks), sam tekst se nastavlja bez prekida, ali je predložak (primjerak misala iz kojeg je Njujorški misal bio kopiran) bio zamijenjen. Ne samo da je različit predložak korišten za sljedeći dio kodeksa, nego je novi predložak rađen prema Redakciji B (izvorno južnijoj), dok je predložak koji je služio prvom dijelu rukopisa pripadao Redakciji A (izvorno sjevernijoj).² Štoviše, ekipa od pet pisara koji su prepisali prvi

² Zbog ograničene prirode usporednog korpusa (koji sadrži biblijska čitanja za posljednja dva tjedna Korizme) kojim sam se služio pri određivanju redakcijskih karakteristika i pripadnosti svih postojećih hrvatskoglagoljskih misala, nisam bio u stanju sa sigurnošću odrediti je li došlo i do daljnjih prekida u tekstu Njujorškog

dio rukopisa bila je zamijenjena drugom ekipom od sedam pisara koji su nastavili rad do kraja. Očito je došlo do prekida rada koji je nastavljen ili znatno kasnije ili u drugoj sredini, a možda i oboje, s drugom ekipom pisara i različitim predloškom.

Ipak, ruka jednog od pisara druge ekipe ima pojedine izrazite sličnosti s rukom jednog od glavnih pisara prve grupe, vjerojatno voditelja te ekipe. Cjelokupan splet okolnosti me je doveo do zaključka da ove ruke vjerojatno pripadaju istoj osobi. Postojale su međutim izvjesne razlike između njih. Zajednička kombinacija svih okolnosti upućivala je na zaključak da ove ruke odražavaju način pisanja jedne iste osobe nakon višegodišnjeg razmaka tijekom kojeg se njen rukopis promijenio, odnosno razvio, što je uostalom prirodno očekivati u takvoj situaciji.

Moguća su razna nagađanja oko toga što je mogao biti razlog prekidu koji se očividno dogodio, gdje je rad započeo a gdje završen, te kako je moguće da je samo jedna osoba prve skupine nastavila biti aktivna u naknadnim fazama rada nakon vjerojatno višegodišnje stanke i vjerojatno na drugom mjestu. Iako se cijeli lanac događaja i identiteti uključenih osoba tek trebaju potpuno rasvijetliti, postoje naznake dramatičnih okolnosti.

Što se tiče vremena nastanka rukopisa, razumljivo je da to nije bilo moguće preciznije odrediti. Usporedba jezika i načina pisanja svih pisara, uzimajući ih kolektivno, upućivala je na zaključak da bi druga četvrtina 15. st. mogla biti najvjerojatniji vremenski okvir.³ Međutim, raspon između progresivnijih prezentacija jednih pisara Njujorškog misala (s obzirom na njihove paleografske i jezičke karakteristike) i arhaičnijih prezentacija drugih doveo me je do jednog značajnog zaključka, koji može poslužiti kao upozorenje svim istraživačima tekstova. Da je kojim slučajem samo jedan od pisara Njujorškog misala u cijelosti napisao rukopis, mogao sam doći do sasvim različitih zaključaka o vremenu i mjestu nastanka rukopisa, ovisno o tome koji je od tih pisara obavio posao.

Knjiga proroka Jone

Drugi, još izrazitiji primjer snage tekstološke analize pruža knjiga proroka Jone, osobito treći stih trećeg poglavlja, u kojem se rukopisi redakcija A i B misala razlikuju u samo jednoj riječi.⁴ Rukopisi Redakcije A sadrže

misala.

³ Naknadno otkriveni podaci omogućili su ispraviti procjenu dovršetka kodeksa, smještajući ga u ranu drugu polovicu 15. st. Za daljnje pojedinosti vidi Corin (1995).

Prof. dr. Andrew Corin u Vrbniku 2002. g. tijekom međunarodne konferencije "Glagoljica i hrvatski glagolizam"

rečenicu koja u suvremenom prijevodu glasi „Niniva je bila *veoma veliki grad*”. U rukopisima Redakcije B, uključujući i Njujorški misal na tom mjestu (list 70c-d), čitamo jednostavno „Niniva je bila *veliki grad*”, s ispuštenom riječi „veoma”. Ovo isto mjesto ima u hrvatskim crkvenoslavenskim brevijarima treću varijantu: „Niniva je bila *veliki grad Bogu*”.

Pregledom grčkih i latinskih verzija iz kojih su hrvatske glagoljaške redakcije izvorno prevedene nije se mogla objasniti ta situacija. Grčki rukopisi dosljedno imaju „... grad velik Bogu” (kao i u hrvatskoglagojskim brevijarima), dok većina latinskih verzija na tom mjestu ima jednostavno „veliki grad” (kao u Redakciji B hrvatskoglagojskih misala). Kako je onda došlo do varijante sa dodanim „veoma” u Redakciji A misala? Bio sam u početku siguran da se radi o nekoj jednostavnoj pogrešci. Ipak, temeljem detaljne analize bio sam u mogućnosti otkloniti vjerojatnost bilo kakve poznate vrste pogreške koja je mogla dovesti do takvog rezultata.

⁴ Za daljnje pojedinosti vidi Corin (2002a, 2002b).

Najvjerojatnije rješenje je došlo iz najnevjerojatnijeg izvora. Naime, otprilike u vrijeme kada je Redakcija A hrvatskoglagojskog misala nastala, u drugoj četvrtini 13. st., kružila je nova interpretacija (egzegeza) značenja ovog biblijskog mjesta u nekim židovskim učenim krugovima, osobito u Francuskoj. Izvorni hebrejski tekst ovog mjesta glasi (u prijevodu) „grad velik Bogu”, upravo kao i u grčkim prijevodima s hebrejskog i hrvatskoglagojskim brevijarima. Prema novijoj židovskoj interpretaciji, ime Boga na tom mjestu (slično kao na nekoliko drugih mjesta u hebrejskoj Bibliji) izražava značenje posvemašnje rasprostranjenosti; u biti, ono je služilo umjesto gramatičkog superlativa, koji je inače odsutan u biblijskom hebrejskom jeziku. Prema toj interpretaciji, dakle, hebrejski izraz „grad velik Bogu” trebao bi značiti nešto kao „*iznimno velik grad*”.

Dakle, postoji samo jedno vjerodostojno objašnjenje za čitanje „veoma velik grad” u Redakciji A hrvatskoglagojskih misala. Naime, osobe odgovorne za pripremu te redakcije vjerovala su da bi fraza „grad velik Bogu”, na koju su naišli na ovom mjestu u ranijim glagoljaškim tekstovima prevedenim sa grčkog, bila točnije odražena u njihovoj novoj hrvatskoj

Profesor Andrew Corin u Vrbniku 2002. g. pored glagoljaškog natpisa iz 1553. g.

crkvenoslavenskoj redakciji frazom „veoma velik grad”. Ista se interpretacija odrazila nekoliko stoljeća kasnije u autoritativnom engleskom prijevodu Biblije nazvanom Biblijom kralja Jamesa (King James Bible), koja također sadrži frazu „iznimno veliki grad” („an exceeding great city“).

Dnatoč paraleli koju pruža Biblija kralja Jamesa, teško je bilo u početnim fazama istraživanja povjerovati da bi ovakva neobična interpretacija jedne grupe francuskih židovskih učenjaka mogla dospjeti gotovo istodobno u redakciju crkvenoslavenskih misala koja je bila u pripremi u sjevernim dijelovima Dalmacije, Kvarnera i Istre u uvjetima ranog 13. st. Ipak, koliko god se to činilo iznenađujućim, ispostavilo se da nam postojeći povijesni izvori omogućuju da odredimo ne samo put kojim je taj utjecaj mogao doći, nego čak identificirati ime osobe koja je lako mogla biti prenositelj te izvorno židovske interpretacije na svojim putovanjima koja su je u konačnici dovela do sjeverne obale Hrvatske.

Da sažmemo diskusiju, Nicholas Donin (židovsko ime mu nije poznato) bio je francuski židovski učenjak, koji

je djelovao u prvoj polovici 13. st. Čini se da je Donin bio pristalica Karaita, grupe smatrane heretičkom zbog njihovog odbijanja „Usmenog zakona” ili Talmuda. To je dovelo do Doninova izopćenja, po svoj prilici 1225. g. Iako godine nisu u potpunosti utvrđene, on je prešao u rimokatoličku vjeru, te mnogi vjeruju da se u konačnici pridružio franjevačkom redu (što ipak osporava Capelli, 2017). Godine 1238. putovao je u Rim, pokrenuvši događaje koji će dovesti do poznate pariške disputacije (raspre) 1240. i naknadnog spaljivanja Talmuda. Tom prilikom je Donin imao mogućnost uvesti svoje učenje (ako se to nije dogodilo već i ranije) u same krugove franjevačkih učenjaka, koji su u otprilike isto vrijeme priredili misal čiji hrvatskocrkvenoslavenski prijevod poznajemo danas kao Redakciju A hrvatskoglagoljskog misala (Corin 1997). Da budemo jasni, ne možemo sa sigurnošću utvrditi da je Donin osobno prenio ovu novu židovsku interpretaciju izraza „Bogu”, izravno ili neizravno, hrvatskim učenjacima koji su obavili taj prijevod. Međutim, činjenica da on odlično odgovara profilu osobe koja je mogla odigrati tu ulogu, te u odgovarajućem vremenskom periodu, dokazuje prihvatljivost, ili barem vjerodostojnost, takvog razvoja.

Nama u cijeloj ovoj priči nisu najzanimljivije osobna drama i upečatljive povijesne veze same za sebe, nego spoznaja da mukotrpa analiza naoko sitnih tekstualnih pojedinosti, popraćena neumornom provjerom izvora svakog detalja, čemu god vodila, može razotkriti neočekivane kulturne veze, osobne drame i veze s povijesnim događajima koje bi inače po svojoj prilici ostale zauvijek izgubljene. U ovom slučaju, radilo se o samo jednom dodanom prilogu, koji je uostalom sličnog značenja pridjevu koji određuje.

Značaj hebrejskog izvornika za razumijevanje hrvatskoglagoljskih biblijskih prijevoda

Primjer iz knjige proroka Jone pruža nam dvije daljnje pouke o snazi podrobne tekstološke analize i neumornog traganja za izvorima. Prva bi bila da se snaga tog pristupa može proširiti dalje od identificiranja izvora posvjedočenih oblika, jer uključuje i pojašnjenje njihova značenja. Druga, da bismo otkrili svu snagu tekstološke analize za ispitivanje razvoja hrvatskoglagoljskih rukopisa koji sadrže tekstove hebrejske Biblije moramo se ponekad vratiti na hebrejski izvor i njegovu vlastitu povijest egzegeze. Istraživanje latinskih i grčkih verzija iz kojih su hrvatskoglagoljski tekstovi izravno ili neizravno prevedeni, kao i povijest egzegeze tih posredničkih verzija, može ponekad biti nedovoljno. Štoviše, to može biti slučaj čak i za redakcije koje su se pojavile u vremenima kada je znanje hebrejskog jezika bilo rijetkost među kršćanskim učenjacima, osobito među redaktorima i pisarima odgovornim za hrvatskoglagoljske tekstualne tradicije.

Treća povezana pouka koja proizlazi iz podrobne analize hrvatskih crkvenoslavenskih prijevoda s izvornih hebrejskih biblijskih tekstova tiče se sveprisutnosti efekta „telefonske igre” u ovim tercijarnim verzijama (tj. u sekundarnim prijevodima; vidi Corin 2008). Čak i među grčkim i latinskim prijevodima, koji su barem izvorno nastali izravnim prevođenjem sa hebrejskog, mogu se naći mnoge pojedinačne razlike. Neke od tih razlika će imati mali ili vjerojatno nikakav utjecaj na smisao teksta osim na razini književne ili poetske forme. Druge pak razlike mogu biti značajnije.

Kao što je dobro poznato, dva različita jezika nikada neće imati u dovoljnoj mjeri istu ili sličnu strukturu leksike i gramatike da bi prevoditelj mogao stvoriti prijevode čija značenja u svemu i na svim razinama točno odgovaraju izvorniku osim u slučaju najjednostavnijih tekstova s konkretnim sadržajem. Zadaća postaje neusporedivo teža kad su jezici genetski nepovezani, odražavaju veoma različite socijalne i kulturne stvarnosti, udaljeni su jedan od drugog jazom od dvije tisuće go-

dina, i još ako je sam sadržaj metaforičan i poetičan u svojoj formulaciji ili teži određenom retoričkom efektu. Stoga nas jedva može iznenaditi da je moguće pregledavati dva prijevoda biblijskih tekstova u isti jezik i, osobito ako su obavljena međusobno nezavisno, posvuda nailaziti na nebrojne razlike.

Pvo je moguće lijepo ilustrirati s pomoću dva engleska prijevoda hebrejske Biblije koje je pripremila Židovsko izdavačko društvo, ali s različitim timovima učenjaka, jednog iz 1917. g. (JPS 1917), a drugog iz 1985. s poboljšanim izdanjem objavljenim 1999. g. (JPS 1999). Na doslovce svakoj stranici mogu se naći mnogobrojne razlike. Neke su male, dok druge sadrže znatne razlike u značenju. U stvari, čak i ako ostavimo po strani pojedinosti koje proistječu iz osobnih sklonosti i stilova različitih prevoditelja, ili iz različitih svrha i ciljeva prijevoda, preostaju mnogi unutarnji razlozi koji čine pojavu takvog variranja neizbježnom, među kojima ću spomenuti samo dvije općenite klase.

Prvo, s takvim vremenskim procjepom je izvorno značenje mnogih riječi, izraza, pa čak i morfoloških i sintaktičkih konstrukcija, osobito kad se promatraju u svojem pojedinačnom kontekstu, izbljedio iz pamćenja, čineći nemogućim pronalaženje izvornog značenja sa sigurnošću. U mnogim slučajevima su predmeti, pojmovi ili realija na koje se odnose pojedine riječi bili nepoznati kasnijim prevoditeljima. To uključuje imena nekih ptica, biljaka, pa čak i sastojaka mješavine tamjana koja se koristila u svetohraništu, da spomenemo samo neke primjere. Dalje, postoje mnogi slučajevi izravne dvosmislenosti. Oni uključuju poznate rasporede među različitim religijskim zajednicama, na primjer je li Mojsije sišao s planine Sinaj s rogovima ili sa svjetlom koje je isijavalo iz njegova lica (Knjiga Izlaska 34:29, 30, 35), ili kada Izaija 7:14 prorokuje da će Spasitelja roditi djevica ili jednostavno mlada žena. Drugim riječima, postoje mnogi slučajevi u kojima je izvorni hebrejski tekst „mutna meta” za prevoditelje.

Na to koliko „mutan” može biti primljeni tekst upućuju slučajevi u kojima nedavno otkriveni materijali srodnih semitskih jezika, na primer iz ugaritskog, navještavaju nova tumačenja pojedinih hebrejskih riječi ili konstrukcija, koje su se prije činile problematičnim. Dobro poznat primjer tiče se postpozitivne (sufiksalne) čestice (pisane „-m”) koja se upotrebljavala za postizanje ritmičkih ili drugih efekata u ugaritskim tekstovima, sa korelatima u drugim antičkim i suvremenim semitskim jezicima (vidi na primjer Cohen 2004). Mnogi znanstvenici danas vide hebrejski ostatak te čestice u oblicima koji su se ranije tumačili kao sufiks za množinu,

zamjenični sufiks (na primjer, Psalam 29:1 i 29:6 repektivno) ili slično na mnogim mjestima u Bibliji. Takve su interpretacije bile gotovo nedostupne – nevidljive modernim čitateljima prije otkrića vanjskih pokazatelja koji su ih doveli na svjetlo dana. Mi po svojoj prilici nastavljamo s krivim interpretacijama (ili u najmanju ruku propuštamo moguće interpretacije) bezbrojnih mjesta za koja još uvijek nedostaju materijali koji bi ih adekvatno rasvjetljavali.

Mbrugu klasu čine mnogobrojna mjesta u kojima nije jasno, na osnovu kontekstualnog sadržaja ili svjedočanstava drugih antičkih verzija, što bismo uopće trebali smatrati „izvornim“ hebrejskim tekstom za potrebe prevođenja. (Ostavljamo po strani pitanja koja postavlja tekstualna kritika u vezi sa prazvorima biblijskih knjiga.) Na nekim mjestima hebrejski tekst sadrži indicije o višestrukim promjenama, dok na drugima okolnosti upućuju na pogreške do kojih je došlo tijekom prenošenja tekstova.⁵ Na trećim mjestima usporedno stoje dvije različite riječi ili dva oblika iste riječi, jedna koja se naziva „pisani“ oblik („ketiv“), dok je druga „čitani“ oblik („qeri“), koja se koristi za usmeno izlaganje. Postoje mnogi primjeri takvih parova „čitnog“ i „pisanog“ oblika, odnosno riječi, a njihov izvor i svrha su ponekad posve neočvidni. U takvim slučajevima, kao i u mnogim drugim, izvorni hebrejski jezik predstavlja „pomičnu metu“ za prevoditelje.

Ove dvije klase varijacije dobro ilustriraju slučajevi u kojima dvije biblijske knjige sadrže odlomke koji očito vode podrijetlo od jednog istog izvornog teksta. Jedan takav primjer predstavlja poetsko djelo koje se pojavljuje i kao 2 Samuel 22 i Psalam 18 (a ovaj zadnji se nalazi i u Psaltiru hrvatskoglagoljskih brevijara). Iako sadržaj i jezik ovih dviju verzija odgovaraju jedan drugom – stih po stih, tijekom cijelog djela, ipak se pojavljuju mnoge pojedinačne razlike različitih vrsta. Jasno je da je „izvorni“ oblik tog djela bio mijenjan tijekom njegova prenošenja, ali je manje jasno treba li jednu od ove dvije verzije smatrati stvarnim izvornikom, čineći ovaj tekst „pomičnom metom“ za prevoditelja.

Štoviše, dok je značenje ovoga teksta na većini mjesta prilično jasno, izvjestan broj mjesta ipak predstavlja „mutnu metu“ za prevoditelje.⁶ Uzmimo kao primjer stih 33b – jedan redak teksta koji sadrži samo tri na-

glašene riječi – koje za prevoditelja predstavljaju i pomičnu i mutnu metu. I imenica i glagol se u obje verzije teksta razlikuju u samo jednom slovu. U jednom slučaju to daje gramatičku razliku, a u drugom leksičku. Imenica (*put* ili *cesta*) ima u Psalmu 18 posesivni sufiks za prvo lice jednine, koji se piše slovom „jod“ (*moj put*). Međutim u 2 Samuel, ima posesivni sufiks za treće lice jednine, koji se piše slovom „vav“ (*njegov put*), kao „pisani“ oblik pored „čitnog“ oblika identičnog onome iz Psalma 18. Glagol u Psalmu 18 završava na „n“: JPS 1999 „i učinio je moj put savršenim“ („who made my way perfect“), doslovce „i dao je...“. U 2 Samuel, međutim, taj glagol završava na „r“: JPS 1999 „koji je održao moj put sigurnim“ (u smislu, koji je čuvao moj put, „Who kept my path secure“). Doslovno značenje glagola na „-r“ na hebrejskom bilo bi ipak „(po/do)puštio“ ili „oslobodio“, naoko suprotno značenju koje su odabrali prevoditelji; usporedi prijevod u JPS 1917 „i koji je dopustio da napredujem ravno“ („And who letteth my way go forth straight“). Naravno, moglo bi se prigovarati da se kod imenice radi o očitoj pogrešci u pisanom obliku u 2 Samuel koja je ispravljena u čitanom obliku, dok se kod glagola radi o relativno neznatnoj razlici između dviju verzija teksta. Ono što za nas jest bitno je dokaz koji ove razlike pružaju o promjenljivosti, odnosno nesigurnosti, izvornog hebrejskog teksta.

Prije pretjerano tvrditi da postoje bezbrojna mjesta u kojim je hebrejski izvornik ili „mutna meta“ ili „pomična meta“ ili oboje, na što možemo dodati slučajeve (vjerojatno rjeđe) u kojima se, kao u Joni 3:3, povijest egzegeze može pokazati bitnom za prijevod. Prema tome, jedva nas iznenađuje da se u svrhu razumijevanja razlika čak i među tercijarnim verzijama, kao što su one u hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima, moramo ponekad osvrnuti na hebrejski izvornik, a moguće i na cijeli lanac uzastopnih prijevoda od izvornika do posvjedočenih hrvatskoglagoljskih redakcija.

Postoje naravno i druga područja u kojima neumorna potraga za izvorima, podrobna analiza i rigorozno zaključivanje mogu doprinijeti razjašnjavanju nastanka i značenja hrvatskoglagoljskih rukopisa kao što su Njujorški misal i tekstovi u njemu sadržani. Ona koja smogore prikazali trebala bi međutim biti dovoljna da pokažu širinu primjene ovog pristupa.

Tekstološka analiza i suvremeni svijet: Forenzičko prevođenje

Na kraju, htio bih naglasiti da snaga tekstološke analize nije ograničena samo na daleku (srednjovjekovnu i antičku) prošlost. Analize stila u svrhu određivanja autorstva književnih djela su dobro poznate (na primjer

⁵ Za opsežan pregled vrsta modifikacije vidi Tov (2001). Müller, Pakkala i ter Haar Romeny (2014, kao samo jedan primjer ove vrste analize) proučavaju jedan broj primjera svjesnog mijenjanja biblijskog teksta.

⁶ Mnoga „mutna“ mjesta su naznačena u prijevodu JPS (1999) oznakom „hebrejsko značenje nejasno“ („meaning of Hebrew uncertain“).

u području šekspirologije). Drugi suvremeni primjer sasvim druge prirode pruža forenzička primjena tekstološke analize, uključujući i proučavanje propagande kao sredstva poticanja na nasilje i mržnju. Ova tema je u pojedinim slučajevima bila proučavana na načine koji nisu bili poučni, a mogli su biti čak i štetni. Ako je međutim proučavanje izvedeno nepristrano i rigorozno, analiza ima potencijal rasvijetliti pravu namjeru osoba osumnjičenih za upotrebu riječi u svrhu rasplamsavanja strasti i poticanja na nasilje i mržnju na suptilne, neizravne načine, koji prividno dozvoljavaju poricanje stvarnog značenja i namjere.

Prevođenje takvih tekstova za forenzičke potrebe stvara dvojbe kako kod prevoditelja tako i kod ustanova za čije se potrebe tekstovi prevode. U idealnom slučaju, prijevodi moraju vjerno prenijeti (a ne zatamniti ili čak krivotvoriti) namjeru izvornika, ali postupci koji su uvedeni u svrhu osiguranja objektivnosti mogu otežavati ostvarivanje tog cilja, na primer ako prevoditelj mora ograničiti svoju pažnju isključivo na sam tekst dokumenta, ograđujući se od konteksta u kojem je stvoren. Nekoliko fascinantnih slučajeva dogodilo se tijekom rada Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, koji su tema za razmatranje u budućnosti.

Literatura

- Birnbaum, Henrik. 1977. *The New York Croato-Glagolitic Missal and Its Background (Preliminary Communication)*. U *California Slavic Studies*, Vol. 10, uredili Nicholas V. Riasanovsky, Gleb Struve i Thomas Eekman, 225-240. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Birnbaum, Henrik i Peter Rehder, urednici. 1977. *The New York Missal: An Early 15th-Century Croato-Glagolitic Manuscript. Part 1. Facsimile Text, with an introduction by Henrik Birnbaum*. München: O. Sagner.
- Capelli, Piero. 2017. *Nicholas Donin, the Talmud Trial of 1240, and the Struggles between Church and State in Medieval Europe*. U *Entangled Histories: Knowledge, Authority and Jewish Culture in the Thirteenth Century*, uredili Elisheva Baumbarten, Ruth Mazo Karras i Katelyn Mesler, 159-178. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Cohen, Chaim. 2004. *The Enclitic mem in Biblical Hebrew: Its Existence and Initial Discovery*. U *Sefer Moshe: The Moshe Weinfeld Jubilee Volume. Studies in the Bible and the Ancient Near East, Qumran, and Post-Biblical Judaism*, uredili Chaim Cohen, Avi Hurvitz i Shalom M. Paul, 231-260. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Corin, Andrew R. 1991. *The New York Missal: A Paleographic and Phonetic Analysis*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
1995. *Značenje Newyorškog misala kao spomenika hrvatskoglagoljske pismenosti*. Referat na konferenciji *Ročki glagoljaški biennale*, Roč, Hrvatska, rujan 1995. Dostupan putem <http://www.textual-times.org/textual-criticism-analysis-and-philology/> 1997. O reformama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 13. stoljeću. U *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*. I, uredili S. Damjanović i dr., 527-538. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- 2002a. *Tragovi židovskog utjecaja u glagoljskoj liturgijskoj književnosti*. Referat na Znanstvenom skupu povodom 100. obljetnice Staroslavenske Akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta, Zagreb i Krk, listopad 2-6, 2002. Dostupan putem <http://www.textualtimes.org/textual-criticism-analysis-and-philology>
- 2002b. *Jonah 3, 3: A Reflection of Jewish Exegesis in the Croatian Church Slavonic Missals?* *Slavic and East European Journal* 46, sv. 1: 125-149.
2008. *Croatian Slavonic Translations of Isaiah and the 'Telephone Game'*. U *Between Texts, Languages, and Cultures: A Festschrift for Michael Henry Heim*, uredili Craig Cravens, Masako U. Fidler i Susan C. Kresin, 279-290. Bloomington, Indiana: Slavica.
- JPS 1917 = Jewish Publication Society of America. 1917. *The Holy Scriptures according to the Masoretic Text. A New Translation with the Aid of Previous Versions and with Constant Consultation of Jewish Authorities*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America.
- JPS 1999 = Jewish Publication Society. 1999. *JPS Hebrew - English Tanakh: The Traditional Hebrew Text and the New JPS Translation—Second Edition*. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- Müller, Reinhard, Juha Pakkala i Bas ter Haar Romeny. 2014. *Evidence of Editing: Growth and Change of Texts in the Hebrew Bible*. Atlanta: Society of Biblical Literature. <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/2227mq234>
- Schmidt-Deeg, Eve-Marie. 1994. *Das New Yorker Missale. Eine kroato-glagolitische Handschrift des frühen 15. Jahrhunderts. Kritische Edition*. Munich: Otto Sagner. (= Birnbaum, Henrik i Peter Rehder, urednici. *The New York Missal: An Early 15th-Century Croato-Glagolitic Manuscript. Part 2. Critical edition*.)
- Tov, Emanuel. 2001. *Textual Criticism of the Hebrew Bible*. Second Revised Edition. Minneapolis: Fortress Press & Assen: Royal Van Gorcum.